

УДК 81'374:781](038):008](477)“1930”

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2024.04.021>

НЕМКОВИЧ ОЛЕНА

докторка мистецтвознавства, завідувачка відділу музикознавства та етномузикології Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0006-5720>

NEMKOVYCH OLENA

a Doctor of Art Studies, a head of the Musicology and Ethnomusicology Department of M. Rylskiy Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0006-5720>

Бібліографічний опис:

Немкович, О. (2024) Словник музичної термінології (1930) як артефакт культури першої третини ХХ століття та історичне джерело сучасних музично-лексикографічних досліджень. *Народна творчість та етнологія*, 4 (404), 21–31.

Nemkovych, O. (2024) The Dictionary of Musical Terminology (Kharkiv; Kyiv, 1930) as an Artifact of Culture of the First Third of the 20th Century and a Historical Source of Modern Musical and Lexicographic Research. *Folk Art and Ethnology*, 4 (404), 21–31.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2024. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

СЛОВНИК МУЗИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ (1930) ЯК АРТЕФАКТ КУЛЬТУРИ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ ТА ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО СУЧАСНИХ МУЗИЧНО-ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Анотація / Abstract

У статті проаналізовано один з перших українських музичних словників, що у своїй сукупності означили формування музичної лексикографії як окремого розділу вітчизняного музикознавства. Це Словник музичної термінології, підготовлений і опублікований Інститутом української наукової мови ВУАН (1930).

Метою статті є осмислення зазначеної праці як пам'ятки науки, через яку «прочитується» контент української музичної культури першої третини ХХ ст., – стан її структури, контакти й типологічна спорідненість із тогочасними європейськими тенденціями й здобутками в музиці та музикознавстві, особливості власної музикознавчої традиції тощо. Водночас обраний текст розглядається як історичне джерело сучасних музично-лексикографічних студій. Спеціального аналізу цієї визначної пам'ятки українського музикознавства раніше не було здійснено. Цим зумовлено новизну пропонованого дослідження.

У студії застосовано такі методи: феноменологічний – у диференційованому вивченні різних аспектів лексичного змісту Словника музичної термінології в його синхронних і діахронних зв'язках із процесами розвитку культури, науки; історичний – в осмисленні обраного музикознавчого тексту як артефакту культури першої третини

XX ст.; нового історизму – в інтертекстуальному аналізі й переосмисленні досліджуваного тексту та відповідних текстуально-контекстуальних взаємодій з урахуванням сучасного стану вітчизняної музичної лексикографії.

Висновки проведеного аналізу пов'язані з осмисленням значення Словника музичної термінології для сучасних музично-лексикографічних досліджень, єдності історії української музикознавчої науки.

Ключові слова: музична лексикографія, Словник музичної термінології, Українська музична енциклопедія, музикознавство, українська музикознавча наука, музична культура.

One of the first Ukrainian music dictionaries is analyzed in the article. Such books have marked collectively the formation of musical lexicography as a separate section of Ukrainian musicology. This is *A Dictionary of Musical Terminology*, prepared and published by the Institute of Ukrainian Scientific Language of the All-Ukrainian Academy of Sciences (1930).

The article is aimed at the to understanding of the mentioned work as the monument of science, through which the content of Ukrainian musical culture of the first third of the 20th century is read – the state of its structure, contacts and typological kinship with contemporary European trends and achievements in music and musicology, peculiarities of one's own musicological tradition, etc. At the same time, the chosen text is analyzed as a historical source of modern musical and lexicographical studies. The specified special analysis of this outstanding monument of Ukrainian musicology has not been carried out before. This determines the novelty of the submitted research.

The following methods are used in the work: phenomenological – in the differentiated study of various aspects of the lexical content of the *Dictionary of Musical Terminology* in its synchronous and diachronic connections with the processes of the development of culture and science; historical – in the interpretation of the chosen musicological text as an artifact of culture of the first third of the 20th century; new historicism in the intertextual analysis and reinterpretation of the analyzed text as well as relevant textual and contextual interactions taking into account the current state of Ukrainian musical lexicography.

The conclusions of the conducted research are related to the understanding of the importance of the analyzed *Dictionary of Musical Terminology* for modern musical and lexicographic research, the unity of the history of Ukrainian musicological science.

Keywords: musical lexicography, *Dictionary of Musical Terminology*, Ukrainian Musical Encyclopedia, musicology, Ukrainian musicological science, musical culture.

Вступ. Необхідною умовою розвитку науки є звернення до напрацювань минулого – розвиток наявного фахового досвіду, його евристичне застосування, розуміння сучасних досліджень у контексті традицій, шкіл, цілісної історії певних наукових напрямів. Цим зумовлено **актуальність** розробок з історії науки, особливо тих її періодів, коли склалися процеси, динаміка яких сьогодні визначає стан і рівень розвитку відповідних дисциплін. Зазначене повною мірою стосується музичної лексикографії. Передумови сучасних здобутків у цій сфері в різних контекстуальних умовах і формах склалися впродовж XX ст., а перші українські енциклопедичні праці в музикознавстві були підготовлені в 1920-х роках. Тоді було закладено їх емпіричні, концепційні, методологічні та методичні основи, що є історичним джерелом усіх відповідних параметрів сучасних музично-лексикографічних досліджень.

В існуючій музикознавчій літературі процес формування музичної лексикографії в

першій третині XX ст. досі не став предметом спеціальної уваги, а висвітлювався лише в контексті тогочасної вітчизняної музикознавчої науки загалом [6, с. 519–544; 8, с. 140–214]. Здобутки зазначеної дослідницької галузі того часу вивчали мовознавці в аспекті синонімів у музичній термінології [11]. Однак осмислення тодішніх українських музично-лексикографічних розробок як артефактів культури, виявлення їх значення для названої наукової традиції донині не було здійснено.

Метою статті є розгляд однієї з двох¹ визначальних для музичної лексикографії першої третини XX ст. праць, а саме – академічного Словника музичної термінології як явища, через яке «прочитується» специфіка вказаного культурно-історичного періоду, властиві йому провідні процеси й тенденції, виявляється діалог часів – перших десятиліть і кінця XX – початку XXI ст. Цим зумовлено **новизну** проведеного дослідження.

Виклад основного матеріалу.

Підготовка перших спеціальних праць узаного спрямування в 1920-х роках стала кульмінацією попереднього процесу становлення комплексу їх передумов, що містилися в усіх ланках музичної культури, науковому знанні, соціокультурних процесах другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. Так, розбудова впродовж того часу розвиненої структури національної культури, зокрема формування мистецьких і наукових шкіл європейського рівня, зумовлювали необхідність теоретичного осмислення цих процесів, тобто виник запит на кристалізацію галузей, за своєю специфікою покликаних концептуально підсумувати знання про історію нашого народу та його культури (історіографія, історичний напрям різних сфер мистецтвознавства, лексикографія тощо). Логічний наслідок процесу національного культурного відродження – настання доби українського державотворення (1917–1921) – потребував, крім того, лінгвістичного забезпечення [12, с. 190]. Звідси підвищена увага громадськості й науковців до питань української мови, створення в той час мовознавчих праць європейського рівня (А. Кримський, Є. Тимченко, а раніше – О. Потебня, К. Михальчук, П. Житецький та ін.), зокрема підготовка різноманітних словників (на початку ХХ ст. насамперед Б. Грінченко; згодом – лексикографічна праця в системі ВУАН). У 1920-х роках проявом запитів часу було й заснування в системі Академії Інституту української наукової мови, здійснення в різних його секціях (фізичній, медичній, театральній тощо) розробок словникового характеру [5; 7]. Досвід у царині словникової справи, де узагальнювалася лексика розмовної, літературної, наукової мови, розроблялися методики створення лексичної бази, став орієнтиром у виробленні систематизованої україномовної музичної термінології.

У кінці ХІХ – перших десятиліттях ХХ ст. набула повноти структура вітчизняної музичної культури. Крім багатовікових

надбань народної та богослужбової традицій, досягли зрілості композиторська школа (зокрема оперна творчість, наявність якої є однією з ознак розвинених націй, український симфонізм – свідчення найвищого рівня розвиненості музичного мислення), мережа фахової музичної освіти (що включала її вищу ланку – консерваторії та музично-драматичні інститути) тощо. Отже, стан структури музичної культури також зумовив запит на його теоретичне підсумовування, тобто появу узагальнюючих музично-історичних і музично-лексикографічних праць.

Передумови наукової дисципліни, що є предметом розгляду, склалися в музикознавчій думці другої половини ХІХ – початку ХХ ст. В етномузикології, численних збірниках музично-фольклорних зразків, музичній журналістиці, а в першій третині ХХ ст. також в історичному музикознавстві послідовно формувалася джерельна база музичного українознавства як міждисциплінарного напрямку. Її стан у 1920-х роках отримав найповніше й водночас систематизоване розкриття в підсумкових музично-історичних і музично-лексикографічних працях.

У критиці й публіцистиці другої половини ХІХ ст. також усталилася низка концептуально значущих ідей. Вони стосувалися національної специфічності, багатовікового хронологічного діапазону вітчизняної музичної культури, оригінальності відповідних здобутків нашого народу в колі інших національних культур тощо [9, с. 153–162]. Ці ідеї відображали творчу практику й водночас кореспондували з концептуальними засадами тогочасної гуманітарної науки, стали основою послідовної музично-історичної концепції, найповніше представлені на початку ХХ ст. в історичному музикознавстві та музичній лексикографії.

Безпосередньою передумовою створення академічного Словника музичної термінології стало започаткування роботи з поняттєвим апаратом музикознавства, відображене в музичних і музикознавчих текстах другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Так, у видан-

ні С. Гулака-Артемівського «Народні українські пісні з голосами» (Київ, 1868) темпи, характер виконання позначено українською мовою. М. Лисенко та інші вітчизняні діячі намагалися знаходити українські еквіваленти італійським, французьким, німецьким термінам, тому в нотних виданнях того часу поряд з іншомовними поняттями інколи вживали їх українські аналоги. У 1920-х роках питання музичної термінології розглядалися, зокрема, на «вівторках» у Музичному товаристві імені Леонтовича. Ряд таких прикладів можна продовжити. Таким чином, до 1920-х років визрів комплекс внутрішніх і зовнішніх передумов для формування музичної лексикографії як окремої наукової музикознавчої дисципліни.

Першою спробою створення праці згаданого спрямування на Наддніпрянщині став Словник діячів української музичної культури П. Козицького й В. Кривусіва (1919, не опублікований). Однак про заснування в 1920-х роках української музичної лексикографії свідчать насамперед дві вищезгадані праці – академічний Словник музичної термінології та незавершений Музичний словник М. Грінченка. У них було підсумовано наявну на той час джерельну базу вітчизняного музикознавства, результати україномовних термінологічних пошуків (виявлені в обох працях), відображено основні концептуальні вектори осмислення історії національної музичної культури, знання про відповідний світовий контекст.

Отже, єдиною опублікованою в 1920-х роках у Наддніпрянській Україні, однак дотепер маловідомою музикознавцям розробкою вказаного профілю, став Словник музичної термінології, підготовлений Музичною секцією Інституту української наукової мови ВУАН. Сам факт створення цієї праці є свідченням важливих вищезазначених процесів у тогочасному вітчизняному музикознавстві, гуманітарній науці, соціокультурному контексті. Тому тут лише зауважимо, що перша третина ХХ ст. – це час кристалізації думки про музику в статусі науки. Серед

основних проявів цього процесу – спроби дослідження проблематики, що стосувалася теоретичного рівня музикознавства. Це – осмислення доцільності використання в ньому методів інших наук («генетично-еволюційного», структурного, соціологічного тощо), упровадження до фахового обігу першої теорії (теорія ладового ритму Б. Яворського) та її різнобічне тлумачення учнями й послідовниками видатного вченого (Н. Вольтер, М. Вериківський, А. Альшванг, Л. Кулаковський, Ф. Надененко та ін.), а також упорядкування україномовної музикознавчої термінології у співвідношенні з іномовними еквівалентами, сконцентроване в зазначеному словнику.

Важливою для осмислення цього словника як явища, через яке «прочитується» епоха, є представлена на перших його сторінках джерельна база й наукова література, на які спирається видання. До цього списку ввійшли розвідки українських, російських, західних авторів із питань музичної культури – музичного фольклору, богослужбового співу, вокального, фортепіанного мистецтва, а також оркестрування, інструментознавства, гармонії, музичної форми, ладового ритму, зрештою – підсумкові праці з історії вітчизняного музичного мистецтва; музикознавчі публікації в журналі «Музика» та інших часописах; нотні видання. До кола уваги авторського колективу було включено й праці із суміжних гуманітарних і навіть точних наук. Серед них: Словарь украинского языка, собранный редакцией журнала «Киевская старина» Б. Грінченка, навчальні посібники з різних дисциплін (зокрема фізики), розробки з етнології, акустики, теорії мовної інтонації, лінгвістичні видання (російсько- та латинсько-український, українсько-російський словники), термінологічні словники з інших сфер знання (зокрема математики, фізики, техніки, психології), матеріали інших вищезгаданих секцій Інституту української наукової мови, спроби осмислення україномовної наукової лексики в

іномовних контекстах («Русько-польська термінологія» І. Танчаковського) тощо.

Перелік цих видань розкриває, по-перше, галузі знання, по-друге, види літератури (наукова, довідкова, навчальна тощо), у межах яких у той час відбувалося творення наукової термінології, а отже, характерну для тодішніх лексикографічних розробок методика побудови поняттєвих баз даних, що безпосередньо виявлялась і в музично-лексикографічній роботі. Ідеться про системне опрацювання всіх доступних на той час видів джерел (друкованих і рукописних, українських та іномовних, пов'язаних із різними науками), різною мірою й у різних формах причетних до процесу вироблення наукового термінологічного апарату. Таким чином, зважаючи на міждисциплінарний характер словникової праці у ВУАН, залучення до неї термінологічної розробки Музичної секції, можна вважати, що осмислення характеру джерел і літератури, що стали основою словника, має евристичне значення для розкриття масштабів і методики творення термінологічного фонду не лише Музичною, але й різними секціями Інституту української наукової мови, у межах яких проводилися лексикографічні дослідження.

Включення музичної лексикографії до процесу міждисциплінарних контактів відображає ще одну характерну рису вітчизняної науки й загалом культури другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. – її консолідацію на україноцентричній основі. Починаючи з ХІХ ст., відповідне спільне смислове поле, у якому розвивалися різні сфери творчої, зокрема наукової, праці, зумовило щільні зв'язки їх представників, які працювали в одних і тих самих громадських об'єднаннях, скажімо, Київській Старій громаді, наукових товариствах – на Наддніпрянщині, передусім у Південно-Західному відділі Імператорського російського географічного товариства, потім в Українському науковому товаристві (далі – УНТ) в Києві. Відтак ця традиція давалась взнаки й у діяльності ВУАН, що стала безпосереднім наступни-

ком УНТ. Дослідження окремих підрозділів Історико-філологічного відділу ВУАН об'єднувалися спільними стратегічними напрямками, значною мірою спрямованими на вивчення історії культури нашого народу [5; 7].

У міждисциплінарних зв'язках виявляються також індивідуальні риси творчих особистостей, реалії творчих біографій ряду музикознавців початку ХХ ст. Так, керівник музичної секції Інституту української наукової мови М. Грінченко працював водночас у Кабінеті музичної етнографії, мав щільні творчі зв'язки з академічною кафедрою української історії, очолюваною М. Грушевським, був одним із найактивніших діячів Музичного товариства імені М. Леонтовича, що, як і вищезгадані творчі об'єднання ХІХ ст., стало потужним консолідаційним центром вітчизняних митців і науковців у першій третині ХХ ст. Учасниками товариства були також інші члени Музичної секції згаданого Інституту, які працювали над Словником музичної термінології, – Ю. Масютин, Д. Ревуцький, Н. Трикулівська (Н. Трикулевська), А. Бабій, В. Петрушевський та ін.

Українське музикознавство, що з ХІХ ст. було дієвим явищем національного культуротворчого процесу, а в перших десятиліттях ХХ ст., формуючись як розділ наукового знання, нерозривно пов'язувалося з академічним середовищем, таким чином, було безпосередньо причетне до вищеназваних тенденцій тогочасної культури й академічної науки. Пов'язаність зі стратегічними напрямками українознавчих гуманітарних досліджень, зосереджених в Академії наук, дотепер вирізняє академічну школу музикознавства, що нині розвивається в ІМФЕ ім. М. Рильського НАН України.

Міждисциплінарні контакти музичної лексикографії вказують і на її причетність до тенденції інтеграції наукового знання, що почала активно розвиватися на межі ХІХ–ХХ ст. та стала домінуючою в другій половині останнього, водночас – на характерні для

галузі знання, що в той час лише утверджувалась у статусі науки, пошуки продуктивних методів, ідей, запозичених із тодішніх науколідерів.

Концептуальна типологічність вітчизняної гуманітарної науки, у тому числі музикознавчої, пов'язані із цим контакти різних наук, єдність смислового поля українського культурного процесу першої третини ХХ ст. відобразилися й у вихідному культурологічному методологічному підході до визначення тематичних груп музичних термінів, що увійшли до словника. У передмові до видання зауважено, що в нього включено «по змозі всі сторони музичної культури, <...> не лише терміни з теорії музики, гармонії контрапункту, інструментування, форми, а <...> явища музичної педагогіки, історії музики, соціології, <...> поточного музичного життя (театр, концертна естрада та інш.)». «До словника заведено також терміни старо-церковної музики, знаменного та крюкового письма» [3, передмова, без стор.]. Не випадково комплексність, зосередження на історії саме *музичної культури* виявлено також в обох редакціях «Історії української музики» М. Грінченка, отже, ці риси наукового дослідження були характерними ознаками й історичного музикознавства тієї доби, збереженими в подальшому його розвитку.

Вплив провідних культуротворчих процесів дається взнаки у структурі Словника. Вищезгадане становлення творчих і наукових шкіл, їх здобутки світового рівня, визнані за межами України, стверджували суб'єктність вітчизняної культури в європейському контексті. Саме залучення до двоєдиного процесу – асиміляції інонаціонального на ґрунті власних традицій і водночас презентації явищ української культури в міжнародному культурному просторі, – вочевидь, було найвищим сенсом і глибинним рушієм роботи авторського колективу над Словником. Це чітко відображено в його будові. Видання має дві частини. Перша ділиться на два розділи: в одному з них подано переклади укра-

їнською мовою російськомовної музичної термінології, у другому – музичних термінів, усталених у мовах країн Західної Європи. Отже, у першій частині побудовано систематизований україномовний поняттєвий фонд музикознавчої науки – вітчизняний аналог подібним інонаціональним напрацюванням. У другій частині здійснено переклад україномовної термінології російською мовою, тобто має місце зворотний процес – розроблений вітчизняними музикознавцями поняттєвий апарат виведений в іномовне середовище.

Зазначені особливості структури Словника свідчать також про формування тодішнього музикознавства як національно визначеної музикознавчої школи в контексті інших європейських музикознавчих шкіл. Це переконливо розкрито й у сукупності основних тематичних груп лексичного складу праці. Так, велика група україномовних термінів відповідає усталеному в європейських країнах термінологічному апарату теоретичного музикознавства, що відображає загальноєвропейську (у тому числі й українську) музичну композиторську й виконавську практики. Це – *акустика, аналіза, лад, лейтмотив, мелодія, мелос, поліфонія*; назви музичних форм і жанрів – *алеманда, баянда, водевіль, вальс, концертштюк, мазурка, кантата, опера, полька, серенада, скерцо, партита* та ін., назви музичних інструментів тощо.

Низка лексем цього тематичного блоку є виразним «маркером» епохи, як-от *мова музична і стиль*. У них було сфокусовано сутність загальноєвропейської (зокрема української) музичної практики ХІХ – початку ХХ ст. – становлення національних композиторських шкіл, підсумовано пошуки щодо означення в поняттєвому апараті музикознавства їх специфіки, оскільки неповторне національне «обличчя» кожної із цих шкіл визначалося саме поняттями *мова і стиль*. На вітчизняних теренах останні були введені в науковий обіг у першій третині ХХ ст., що й засвідчує аналізований словник. Їх наявність у праці є характер-

ною також із погляду утвердження в той час українського музикознавства як галузі науки. Адже вони належать до фундаментальних у цій сфері знання, є її категоріями, що в Україні, однак, отримали розробку лише в другій половині ХХ ст.

Зазначену тематичну групу, що характеризує словник як артефакт музичної культури першої третини ХХ ст., доповнюють такі лексеми різного рівня узагальнення, як *звукотлумачення, звукодумання, інтонація, інтонаційний, інтонування* тощо. У їх сукупності виявлено тлумачення музики як «мистецтва інтонованого смислу», що на початку ХХ ст. стало теоретичною рецепцією сутнісних якостей європейської музичної практики, які сформувалися ще в епоху Л. Бетховена, потім були розвинені в епоху Романтизму впродовж ХІХ ст. Ідеться про досягнення музичним мистецтвом рівня, на якому воно лише власними засобами (без допомоги слова) могло втілювати філософські, художньо-естетичні концепції, виявляти колізії духовного мікрокосмосу людини, відтворені у складній драматургії музично-інтонаційних процесів. Отже, не лише реалізм ХІХ ст. (звук як «пряме вираження слова»), а зазначені риси художньої творчості зумовили висунення в тодішньому музикознавстві кола взаємопов'язаних термінів, центральним із яких є *інтонація* [10, с. 119–120]. Таке тлумачення музики мало місце як у Західній, так і Східній Європі – у теорії ладового ритму Б. Яворського, теорії інтонації Б. Асаф'єва, аналізі гармонічних процесів у творчості Р. Вагнера Е. Куртом тощо.

Показовим щодо відображення в термінологічному словнику нових на початку ХХ ст. тенденцій європейської культури, асимільованих і на українських землях, було введення групи термінів, що засвідчували теоретичну рецепцію явищ, пов'язаних із модернізмом, – *імпресіонізм, атональність, політональність, рег-тайм* тощо.

Не менш рельєфно віддзеркалено в лексичному складі словника показові для початку ХХ ст. риси національної музич-

ної культури, зокрема музикознавчої науки. З цього погляду характерним є вже введення у працю таких термінів, як *музикознавство* й *музикознавець*. У вітчизняній думці про музику початок ХХ ст., як уже вказувалося, був означений епохальними змінами. Так, у ХІХ ст. вона була представлена критикою та публіцистикою, навчально-методичною літературою, церковною музикознавчою спадщиною, збірниками зразків музичного фольклору, першими етномузикологічними працями кінця століття (насамперед П. Сокальський і М. Лисенко). У 1920-х роках відбувся перший етап кристалізації української музикознавчої науки як системи дисциплін, що включала історичне музикознавство як її підсистему ², теоретичне музикознавство, етномузикологію, музичну лексикографію, музичну естетику, окремі праці з музичної соціології, психології тощо, спиралася на відповідний, уже на той час утверджений і усвідомлений музичною громадськістю фах [8]. У зв'язку із цим на початку ХХ ст. в музикознавчий обіг уперше увійшли терміни *музикознавство* та *музикознавець* (як аналоги західним термінам *музикологія* і *музиколог*), введені С. Людкевичем. В окреслений період вони знайшли широке застосування у вітчизняній думці про музику, відтак були введені в академічний термінологічний словник.

У термінологічному складі словника відображено концепцію історії національної музичної культури, що найбільш послідовно й повно розкрилася тоді у двох редакціях «Історії української музики» М. Грінченка. Своєю чергою вихідні засади останніх формувалися в щільних контактах і зазнавали на собі вищезгаданих відчутних впливів громадянської історії, концептуальні основи якої тоді найповніше були виявлені в багатотомній «Історії України-Руси» М. Грушевського, на яку свідомо спирався М. Грінченко. Зокрема, як і М. Грушевський, котрий уважав, що історію нашого народу треба вивчати в її «генетичнім преемстві від початків аж до нині», так і М. Грінченко

в його «Історії української музики» розкрив багатомісячний хронологічний діапазон вітчизняної музичної культури в усій повноті її структури (народна й богослужбова музичні традиції, світська композиторська творчість, міський музичний побут тощо) відповідно до рівня розвитку українського музикознавства 1920-х років. В аналізованому словнику, створення якого відбувалося одночасно з підсумковими працями М. Грінченка³, також розкрито саме ці концептуальні засади.

Так, не випадково одна з найбільших за обсягом тематичних груп термінів присвячена українській народній музичній творчості, починаючи з найдавніших історичних періодів. Серед них: *авдифон, аерофон, бандурист, басолевий, боян, брязкальце, бубон, веснянка, втора* (басова струна в торбані), *гагілка, гайвіка, голосіння, гудець, гусяр, дуда, дудка, думка, заколядувати, кобза, коза, коляда, лірник, сопілка, флюяра, фолькльор, щедрівка*, а також показовий для того часу термін *мова співана*, що певною мірою співвідноситься з уведеним на початку ХХ ст. терміном С. Людкевича *співана поезія*. Адже етномузикологія, що першою сформувалась у вітчизняному музикознавстві як наукова дисципліна, у 1920-х роках мала здобутки світового рівня в дослідженнях працівників Кабінету музичної етнографії ВУАН, насамперед К. Квітки. Вони були пов'язані з обстеженням і опрацюванням музичного фольклору всіх регіонів України, її етноменшин, національної народної творчості за межами тодішніх адміністративних кордонів республіки.

Подальше розкриття структури вітчизняної музичної культури та її багатомісячного хронологічного діапазону відображено в групі термінів, пов'язаних із давньою професійною музичною традицією, передусім церковною. Це – *сольмізація, партесний, ріг* тощо. Із досліджень богослужбової співочої практики залучено терміни: *антифон, виспів стовповий, глас, голосники, демественний, деместик, дзвін, дяк півчий, ірмолой, кано-*

нарх, клирошанин, Літургія, обихід, октоїх, осьмогласний, півчий, подобен, псалом, регент, стихира, стихира, тропар та ін. Уведення розділів, присвячених богослужбовому хоровому співу, також у тодішні узагальнюючі музично-історичні праці мало значення для повноти охоплення музичної культури, розуміння хронологічної глибини професійної української музичної спадщини. У подальшому концептуальну важливість цього аспекту досліджень для тлумачення історії української музики було знівельовано й відроджено лише на новому витку історії – у сучасний період.

Відзначене упорядниками словника його культурологічне спрямування, одночасно активне становлення в Україні в той час виконавських шкіл світового рівня зумовили значну увагу до групи термінів, пов'язаних із виконавським мистецтвом. До неї увійшли назви його видів, типів співацьких голосів, терміни, специфічні для музично-виконавського мистецтва, тощо. Це – *агогіка, балет, баритон, бас, відтінок, віртуоз, мецо-сопрано, мистець-музика (віртуоз), оркестр, рапсод, тенор, хор* тощо. Наприклад, з огляду на те, що на українських землях тоді активно формувалась вокальна школа, характерним є залучення низки термінів, які відображають характерні риси вітчизняної вокальної школи, «відсилають», зокрема, до важливих принципів школи О. Муравйової, що отримали теоретичне узагальнення в працях її учнів і послідовників, насамперед Д. Євтушенка. Серед таких термінів: *голосоведіння, кантилена, фразування, філіровка, ясність голосу*. Сукупність цих якостей «згаданої вокальної школи (“безкінечна” кантиленність звучання, бездоганне голосоведіння, майстерність філірування звука, “ясність голосу”, тобто чіткість і, що важливо, природність і ширість вокального інтонування) генетично були пов'язані з українськими співочими традиціями – адаптованою композиторською творчістю народною пісенністю, культурою міського музичного побуту, над-

баннями богослужбового хорового співу, що розвивались на цих землях упродовж століть. Комплекс специфічних рис вітчизняної школи, у якому зазначені якості, закорінені в питомі традиції нашого народу, були одними з провідних, визначив її оригінальність у контексті інших національних вокальних шкіл (італійської, французької, німецької та ін.), а перетворення вказаних рис академічного співу в неповторних виконавських стилях майстрів національної оперної сцени – її світове визнання» [10, с. 120–121].

Висновки. Отже, Словник музичної термінології став етапним, кульмінаційним явищем у процесі становлення україномовного поняттєвого апарату вітчизняного музикознавства впродовж другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. В аналізованій новаторській на той час праці було підсумовано, уніфіковано, систематизовано пошуки відповідного спрямування, закладено основи наукової лексики вітчизняного музикознавства, що відобразила синхронний зріз структури національної культури першої третини ХХ ст. як результат її історичного досвіду, була осмислена у співвідношенні з аналогічними іномовними напрацюваннями. Словник є одним з головних здобутків, що засвідчили початок кристалізації не лише музичної лексикографії, але й загалом музикознавчої науки в Україні в перших десятиліттях минулого століття.

Основоположне значення цієї праці для української музичної лексикографії, водночас специфіка відповідного періоду, пов'язана з формуванням наукових напрямів, шкіл, концепцій, ідей, що сьогодні отримують продовження у вітчизняній науці, звісно, актуалізують питання: чи має аналізований словник значення для

сучасних студій у цій галузі? Безумовно, нині він зберігає пізнавальну й історичну цінність як хронологічно перша опублікована й водночас довершена для того часу праця з відповідної галузі знання, як історична «точка її відліку». Водночас при більш уважному погляді на досліджувану розробку стає очевидним, що цим її цінність для сучасних лексикографічних досліджень не вичерпується. Навпаки, вона є одним із проявів історичної арки, кінці якої з'єднують початок і кінець ХХ – початок ХХІ ст. Продуктивними, такими, що нині потребують продовження, є такі аспекти зазначеного видання: узагальнення в процесі розробки термінологічного апарату української музикознавчої науки сучасного стану й рівня її розвитку; системна розробка термінологічного фонду музикознавства, що має відображати сформовані до теперішнього часу уявлення про вітчизняну й світову музичну культуру в їх синхронному й діахронному зрізах; методика побудови термінологічної бази даних – вивчення всіх видів і жанрів музичної та музикознавчої літератури, що можуть містити елементи термінологічного тезаурусу музикознавства; осмислення останнього у співвідношенні з термінологічним арсеналом сучасної європейської музикології; напрацювання авторського колективу Словника, пов'язані з міждисциплінарними контактами, що є особливо цінними в сучасному контексті пріоритетності комплексних досліджень. Спеціальне опрацювання й розвиток кожного зазначеного аспекту цього фахового досвіду сьогодні – умова цілісності історії вітчизняної музичної лексикографії, без якої не може відбуватися послідовне прирощення знань, а отже, подальший поступ цієї наукової музикознавчої дисципліни.

Примітки

¹ Словник музичної термінології (проект). Матеріали до української термінології та номенклатури. Т. XX. Харків ; Київ : ДВУ, 1930. 112 с. Відтворення видання 1930: Київ : Інститут енциклопедичних досліджень, 2008. 111 с. (серія «Із словникової спадщини». Вип. 7) [13] та «Музичний словник» М. Грінченка, що залишився незавершеним (Матеріали до музичного словника // Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського Національної академії наук України (АНФРФ ІМФЕ НАНУ). Ф. 36–4. Од. зб. 551–561) [3].

² Включала історію музики як уже сформовану на той час дисципліну (представлена монографічними дослідженнями й багатьма статтями в періодиці) та цикл спеціальних або допоміжних музично-історичних дисциплін, що перебував тоді на початковому етапі формування.

³ Перша редакція опублікована 1922 року, друга (залишилася в рукописі) загалом була завершена в 1928–1929 роках.

Джерела та література

1. Грінченко М. Вибране / за ред. М. Гордійчука. Київ : Держ. вид-во образотворчого мистецтва і муз. літератури УРСР, 1959. 530 с.
2. Грінченко М. Історія української музики // АНФРФ ІМФЕ НАНУ. Ф. 36–3. Од. зб. 139.
3. Грінченко М. Матеріали до музичного словника // АНФРФ ІМФЕ НАНУ. Ф. 36–4. Од. зб. 551–561.
4. Грушевський М. Вступний виклад з давньої історії Руси, виголошений у Львівському університеті 30 вересня 1894 року. *Записки Наукового товариства у Львові*. Львів, 1894. Т. 4. С. 140–150.
5. Історія Академії наук України. 1918–1923. Документи і матеріали. Київ : Наукова думка, 1993. 571 с.
6. Історія української музики : в 6 т. Київ : Наукова думка, 1992. Т. 4: 1917–1941. 615 с.
7. Національна академія наук України – 100. Головні тенденції розвитку і здобутки. Документи і матеріали. Київ, 2018. Кн. 1 : 1918–1945. 952 с.
8. Немкович О. Українське музикознавство ХХ століття як система наукових дисциплін : монографія. Київ : Сталь, 2006. 534 с.
9. Немкович О. Формування наукової музичної україністики у ХІХ столітті: контекстуальні визначники та іманентні прояви. *Актуальні проблеми художньої культури: сучасні інтерпретації*. Київ : Видавництво ІМФЕ, 2023. С. 76–166.
10. Немкович О. Музичне українознавство Наддніпрянщини першої третини ХХ століття в культурному контексті епохи. *Українська музична культура першої третини ХХ століття в європейському контексті: нові погляди, матеріали*. Київ : видавництво ІМФЕ, 2024. Кн. 1. С. 10–171.
11. Самойлова І. Синоніми в музичній термінології (на матеріалі «Словника музичної термінології (проект)» 1930 року видання / Інститут української мови НАНУ. URL : https://iul-nasu.org.ua/pdf/termvisnik/terv_2019_5_47.pdf. DOI: <https://doi.org/10.37919/2221-8807-2019-5-45> (дата звернення 03.08.2024).
12. Селігей П. Мовознавство. *Історія української культури*. Київ : Наукова думка, 2012. Т. 5. Кн. 3 : Культура та розвиток науки і технологій в Україні. С. 188–230.
13. Словник музичної термінології (проект). Матеріали до української термінології та номенклатури. Харків ; Київ : ДВУ, 1930. Т. XX. 112 с. Відтворення видання 1930: Київ : Інститут енциклопедичних досліджень, 2008. 111 с. (серія «Із словникової спадщини». Вип. 7).

References

1. HORDIICHUK, Mykola, ed. *Mykola Hrinchenko. Selected Works*. Kyiv: State Publishing House of Fine Arts and musical literature of the Ukrainian SSR, 1959, 530 pp. [in Ukrainian].
2. HRINCHENKO, Mykola. History of Ukrainian Music. *Archival Scientific Funds of Manuscripts and Audio-Recordings of the Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. Fund 36–3. Unit of Issue 139 [in Ukrainian].
3. HRINCHENKO, Mykola. Materials for a Musical Dictionary. *Archival Scientific Funds of Manuscripts and Audio-Recordings of the Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. Fund 36–4. Units of Issue 551–561 [in Ukrainian].

4. HRUSHEVSKYI, Mykhailo. Introductory Speech on the Ancient History of Rus, Made at Lviv University on September 30, 1894. *Notes of the Scientific Society in Lviv*. Lviv, 1894, vol. 4, pp. 140–150 [in Ukrainian].
5. SOKHAN, Pavlo, ed.-in-chief. *History of the Academy of Sciences of Ukraine. 1918–1923. Documents and Materials*. Kyiv: Scientific Thought, 1993, 571 pp. [in Ukrainian].
6. HORDIICHUK, Mykola, editorial board's chairperson. *History of Ukrainian Music: In Six Volumes*. Kyiv: Scientific Thought, 1992, vol. 4: 1917–1941, 615 pp. [in Ukrainian].
7. ONYSHCHENKO, Oleksii, ed.-in-chief. *National Academy of Sciences of Ukraine is 100. Main Trends of Development and Achievements. Documents and Materials*. Kyiv, 2018, book 1: 1918–1945, 948 pp. [in Ukrainian].
8. NEMKOVYCH, Olena. *Ukrainian Musicology of the 20th Century as a System of Scientific Disciplines: A Monograph*. Kyiv: Steel, 2006, 534 pp. [in Ukrainian].
9. NEMKOVYCH, Olena. The Formation of Scientific Musical Ukrainian Studies in the 19th Century: Contextual Determinants and Immanent Manifestations. *Relevant Problems of Artistic Culture: Modern Interpretations*. Kyiv: IASFE Publishing House, 2023, pp. 76–166 [in Ukrainian].
10. NEMKOVYCH, Olena. Musical Ukrainian Studies of the Over Dnipro Lands of the First Third of the 20th Century in the Cultural Context of the Epoch. *Ukrainian Musical Culture of the First Third of the 20th Century in the European Context: New Views, Materials*. Kyiv: IASFE Publishing House, 2024, book 1, pp. 10–171 [in Ukrainian].
11. SAMOILOVA, Iryna. *Synonyms in Musical Terminology (After the Material of the "Dictionary of Musical Terminology (Project)" 1930 edition*. Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine [online] [viewed 03 August 2024]. Available from: https://iul-nasu.org.ua/pdf/termvisnik/terv_2019_5_47.pdf. DOI: <https://doi.org/10.37919/2221-8807-2019-5-45> [in Ukrainian].
12. SELIHEI, Pylyp. Linguistics. *History of Ukrainian Culture*. Kyiv: Scientific Thought, 2012, vol. 5, book 3: Culture and Development of Science and Technologies in Ukraine, pp. 188–230 [in Ukrainian].
13. ANON. Dictionary of Musical Terminology (Project). *Materials to Ukrainian Terminology and Nomenclature*. Kharkiv; Kyiv: State Publishing House of Ukraine, 1930, vol. 20, 112 pp. Reproduction of the 1930 edition. Kyiv: Institute of Encyclopedic Research, 2008, 111 pp. (*From the Dictionary Heritage Series*, iss. 7) [in Ukrainian].

Отримано / Received 07.06.2024

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 05.12.2024